

Introductie

Het jaar 2020 zal in de geschiedenisboeken blijven voortleven als het jaar van de covid-19-pandemie. Terwijl ik dit schrijf, zitten we er midden in. Het is zomer, in vele landen zijn de eerste schrikreacties en lockdownmaatregelen door het heerlijke zomerweer verdampt. De bevolking wordt roekelozter, perst zich weer in vliegtuigen, zoekt massaal de stranden op en viert zorgeloos feest met bier en luide muziek. Ondertussen lacht het coronavirus dat de ziekte covid-19 veroorzaakt, SARS-CoV-2 voor intimi, in zijn vuistje. Virussen zijn dol op vliegtuigen, mensenmassa's en lawaaiig feestgedruis.

Het jaar 2020 vertoonde, voor wie erop lette, ook een opvallend aantal wetenschappelijke en populaire artikelen over de teloorgang van de natuur en de biodiversiteit. Het begon al in januari met de verklaring dat de Chinese lepelsteur *Psephurus gladius* definitief is uitgestorven.¹ Lepelsteuren waren kolossale vissen, ze konden naar verluidt wel zeven meter lang worden, maar vooral waren het levende fossielen die al tweehonderd miljoen jaar op onze aarde vertoefden. Tot nu. Ze leefden in de grote Chinese rivieren en gingen ten onder aan overbevisning en de bouw van stuwdammen. Ergens tussen 2000 en 2007 werd de laatste lepelsteur gevangen. Sindsdien is het voorbij. Dat die vreemde vis – een levend fossiel – in China uitstierf en het coronavirus in datzelfde land ontstond, lijkt toeval. Voor hetzelfde geld was een vis in de Amazone definitief verdwenen en was de pandemie in Congo ontstaan als een ebola-2.0. Maar helemaal toevallig is het niet.

De vis is eenvoudigweg uit de rivier en daarmee van de aardbodem weggegeten. Door mensen. China is een overbevolkt land met overbevolkte megasteden, een geschiedenis van grote hongersnoden, een hygiëne die wel wat te wensen overlaat en een enorme druk op het milieu.

De drie kernbegrippen van dit essay zijn genoemd. Overbevolking, biodiversiteit, pandemie. Zeker zo belangrijk is een vierde begrip: klimaatverandering. Alle houden verband met elkaar, dat wil zeggen, de grote problemen waar onze aarde mee kampt, zijn alle in verband te brengen met dat ene onderliggende probleem: de explosie van één zoogdiersoort in aantallen. De overbevolking van de aap in kwestie, *Homo sapiens*, is de olifant in de kamer.

Dit essay is geen wetenschappelijke studie. Ik pretendeer geen volledigheid, zo die al realiseerbaar zou zijn. Het is een statement, een ontboezeming van iemand die zich zorgen maakt. Het zou prettig zijn wanneer mijn beide kleinkinderen, die statistisch gezien met gemak het jaar 2100 zullen halen, dan ook nog in een wereld leven met kuifleeuweriken, zomertortels, orang-oetans, koala's en maanvarentjes, met gletsjers in de bergen en koraalriffen in zee.

Earthrise

Op 24 december 1968 rees voor de verbouwereerde ogen van drie astronauten aan boord van de Apollo 8 de aarde op boven de horizon van de maan. *Auw, that's a beautiful shot*, waren de woorden aan boord van het ruimtevaartuig. Nadat bemanningslid James Lovell hem op zijn verzoek haastig een kleurenfilmrolletje had aangereikt, nam zijn collega William Anders de foto die officieel te boek staat als nummer A 508-14-2383, maar die wereldwijd bekend is geworden onder de naam Earthrise. Voor het eerst aanschouwden drie paar mensenogen – de derde man aan boord was commandant Frank Borman – dat niet de zon of de maan opkwam boven de horizon van de aarde, maar dat de aarde opkwam boven de maanhorizon. Ik hou niet zo van de verengelsing van de Nederlandse taal, maar het woord *earthrise* is precies goed. In goed Nederlands zou het 'aardopkomst' moeten zijn, maar terwijl 'zonsopkomst' wel appelleert aan gevoelens van schoonheid, klinkt aardopkomst me toch te plat. De aarde kwam niet op, de aarde rees omhoog, traag boven de rand van de maan. Het gebruik van het in allerijl gepakte rolletje kleurenfilm legde de blauw witte tinten van onze planeet voor eeuwig vast. We zien een halve aarde. De bovenste helft wordt door de zon beschenen, de rest is in duisternis gehuld zoals de maan die, vanaf het noordelijk halfrond bekeken, net voorbij het eerste kwartier is gekomen. Het is een beeld van grote schoonheid dat tevens aantoonde dat de aarde niet het centrum van de kosmos is.

Vierjaar later, op 7 december 1972, werd NASA-foto A 517-

148-22727 genomen vanuit de Apollo 17. Bijna twee uur na het verlaten van de parkeerbaan rond de aarde en op weg naar de maan, kreeg de bemanning de aarde volledig verlicht in beeld. Deze foto staat bekend als 'Blue Marble', de blauwe knikker. We zien – iedereen die de term Blue Marble googelt kan het ook mooi bekijken – een grote blauwe bol, met Afrika als een lichtbruine veeg waterverf te midden van witte wolkenflarden, en met een witbesneeuwd Antarctica langs de onderrand. In de jaren erna heeft NASA meerdere series foto's gepubliceerd, eveneens onder de naam Blue Marble, van verschillende aanzichten van de aardbol gezien vanuit de ruimte. De beelden, met het vorderen der jaren steeds scherper en in hogere resolutie, tonen een grillig gekleurde knikker midden in het grote zwarte niets. De atmosfeer, de continenten en de zeeën en alles wat daarin en daarop leeft, vormen een naar verhouding vliedun laagje. Wat zich in dat laagje afspeelt, is zo vanuit de ruimte niet waarneembaar. Het enige dat van die afstand gezien op leven duidt, is de groene kleur van delen van de continenten, Noord- en Zuid-Amerika, Eurazië en een deel van Afrika, veroorzaakt door het bladgroen van de vegetatie die er groeit.

Maar wat we vanaf de maan niet zien, zijn de bijna acht miljard mensen, de steden, de landbouwarealen, de honderden miljarden koeien, varkens, geiten, kippen en andere landbouwhuisdieren. We zien ook geen oorlogen, geen racisme, geen uitpuilende ziekenhuizen, geen hongersnoden en geen kwetsbare natuurgebieden die aan het verdwijnen zijn. Alleen aan de donkere kant van de aardbol, de zijde die ieder etmaal een tijdlang in schaduw is gehuld, is te zien dat er hier en daar iets aan de hand is. De bevolkingscentra, grote steden en agglomeraties en grote industriegebieden vertonen zich als verlichte plekje, gele vlekjes tegen een verder gitzwarte achtergrond. Parijs en Londen, de Nederlandse Randstad, het Ruhrgebied, de Powlakte, de grote steden in Amerika, China en Japan lichten op en laten zien dat zich op dat vliedunne aardoppervlak iets afspeelt. Hoewel het er van

grote afstand bekeken best leuk uitziet, als de kerstverlichting op een donkere decemberavond, is het in werkelijkheid minder leuk. Want hoewel de aardbol zelf ongestoord haar rondjes om de zon blijft draaien, is het oppervlak ervan ziek, aangetast. Onze aarde is eerder als een sinaasappel die met schimmel overdekt is geraakt na te lang op de fruitschaal te hebben gelegen. Die vrucht gooi je weg en pakt een andere om op te eten of tot sap te persen. Maar de aarde is de enige sinaasappel die we hebben. We moeten het ermee doen. De aarde is niet te vervangen door een andere. Er zit geen inruilgarantie op.

Een invasieve exoot

Dit essay gaat over ons en onze planeet die ons thuis is. Centraal in het verhaal staat één diersoort, een primaat, een mensaap die in 1758 van de Zweedse natuurvorser Carolus Linnaeus de naam *Homo sapiens* meekreeg. *Homo* is de naam van het mensapengeslacht waar we toe behoren, *sapiens* – de wetende, de wijze – is onze soortnaam. Ooit leefden er nog andere leden van het geslacht *Homo*, andere soorten zoals *Homo erectus* – de rechtopgaande – en *Homo floresiensis* – een dwergmensje van het eiland Flores in Indonesië. Maar *sapiens*, zoals ik hem voortaan af en toe zal noemen, is de enige soort die uiteindelijk overbleef, de anderen zijn óf uitgestorven óf onmerkbaar in de *sapiens*-vloedgolf opgegaan. Sinds *Homo sapiens* als enige was overgebleven, is deze soort in aantallen ontploft.

Al eerder schreef ik daarover in *De ontplofte aap* (Contact, 2005) en betoogde dat de moderne mens feitelijk een invasieve exoot is, net als de muskusrat of de Japanse duizendknoop dat zijn in Europa en de huismus en de driehoeksmossel in Noord-Amerika. Dit nieuwe essay is in zekere zin een vervolg op *De ontplofte aap*. Toch is dit een ander relaas omdat drie as-

pecten sinds het verschijnen van *De ontplofte aap* in verhevigde vorm naar voren zijn gekomen: het verlies aan biodiversiteit, het oprukken van plant- en diersoorten naar de stedelijke omgeving en – dé ontwikkeling van 2020 – de covid-19-pandemie en enkele kleinere pandemieën die daaraan voorafgingen. Hoe kon en kan het allemaal zo vreselijk misgaan? En wat is er aan te doen? Dat zijn de vragen die hier centraal staan. Maar laten we bij het begin beginnen – bij het ontstaan van *Homo sapiens*, de hoofdpersoon van het verhaal.

We en wij

Maar eerst even iets taalkundigs. In dit essay wordt met grote regelmaat het persoonlijk voornaamwoord ‘we’ gebruikt. ‘We’ is een interessant woordje, het is de meervoudsvorm van de eerste persoon. In het Nederlands, zulks in tegenstelling tot de meeste andere talen die ik ken, bestaan twee vormen van het persoonlijk voornaamwoord eerste persoon meervoud: behalve ‘we’ is er ook ‘wij’. Het Franse ‘on’ (*on est arrivé*) en het Duitse ‘man’ (*das hat man nicht gewusst*) komen soms wel een beetje in de richting, evenals het Engelse *one*, maar het is toch meer het Nederlandse ‘men’ dan ‘we’.

Vaak zijn ‘we’ en ‘wij’ uitwisselbaar, maar er is toch een verschil. ‘Wij’ staat meestal dichterbij de spreker of schrijver, ‘we’ is iets meer onpersoonlijk. Ik wil proberen dit te illustreren met het zinnetje ‘wij reizen te veel’ versus ‘we reizen te veel’. Het eerste kan worden uitgesproken door iemand die tot de ontdekking komt dat hij of zij samen met eventuele gezinsleden wel overdreven veel reist. Zo’n zin kan worden gevolgd door de verzuchting ‘volgend jaar maar eens wat minder vaak het vliegtuig pakken’. De tweede zin kan uit mond of pen vloeien van iemand die van mening is dat de mensheid als geheel wel eens wat minder zou mogen vliegen

of autorijden, gevolgd door de ontboezeming 'want al die duizenden vliegbewegingen per etmaal zijn niet echt goed voor het milieu'.

Omdat 'we' en 'wij' voornaamwoorden van de eerste persoon zijn, een soort meervoudsvorm van 'ik' dus, hebben uitspraken in principe betrekking op de spreker en zijn of haar directe entourage, het gezin, de voetbalploeg, de afdeling van het bedrijf of het burengroepje van de straatapp. 'We' moeten straks nog boodschappen doen, 'we' streven naar een hogere omzet in het volgende kwartaal. 'We' heeft zelfbetrekking, maar is ook in een bredere context te gebruiken, voorbij de grenzen van de directe omgeving en voorbij de zelfbetrekking. Het gebruik van 'we' in dit essay hanteert die bredere context en probeert de zelfbetrekking te vermijden. Het is een onpersoonlijk 'we', geen 'wij'. Maar tegelijkertijd is het niet de bedoeling van dit 'we' om alles wat we doen en veroorzaken maar meteen af te schuiven op ongrijpbare hogere machten als God of de Natuur.

Wie zijn 'we' dan wel? Het is de mensheid, de tegenwoordig levende populatie van de diersoort *Homo sapiens*, waar u en ik en nog ruim 7,8 miljard andere individuen toe behoren. Wanneer ik schrijf dat 'we' de biodiversiteit bedreigen, bedoel ik niet dat u en ik hoogstpersoonlijk bezig zijn met het omhakken van regenwoud of het wegvissen van de laatste blauwvintonijn, maar wel dat u en ik met ons leefpatroon en soms zelfs met onze existentie bijdragen aan dat omhakken en dat wegvissen. Wat ik wil vermijden, is het nodeloos aankweken van een schuldcomplex en van wat wel 'zelfbetrekingswaan' wordt genoemd, de toestand waarin je als individu de schuld van alle ellende in de wereld op je schouders stapelt. Wat ik wil bereiken, is het besef dat de mensheid als geheel bezig is met het kapotmaken van de eigen leefomgeving en dat je daar als individu op je eigen zeer bescheiden manier iets aan kunt doen, niet zozeer vanuit schuldbesef als wel vanuit milieubewustzijn. En dat dat allemaal niet vreselijk moeilijk hoeft te zijn.